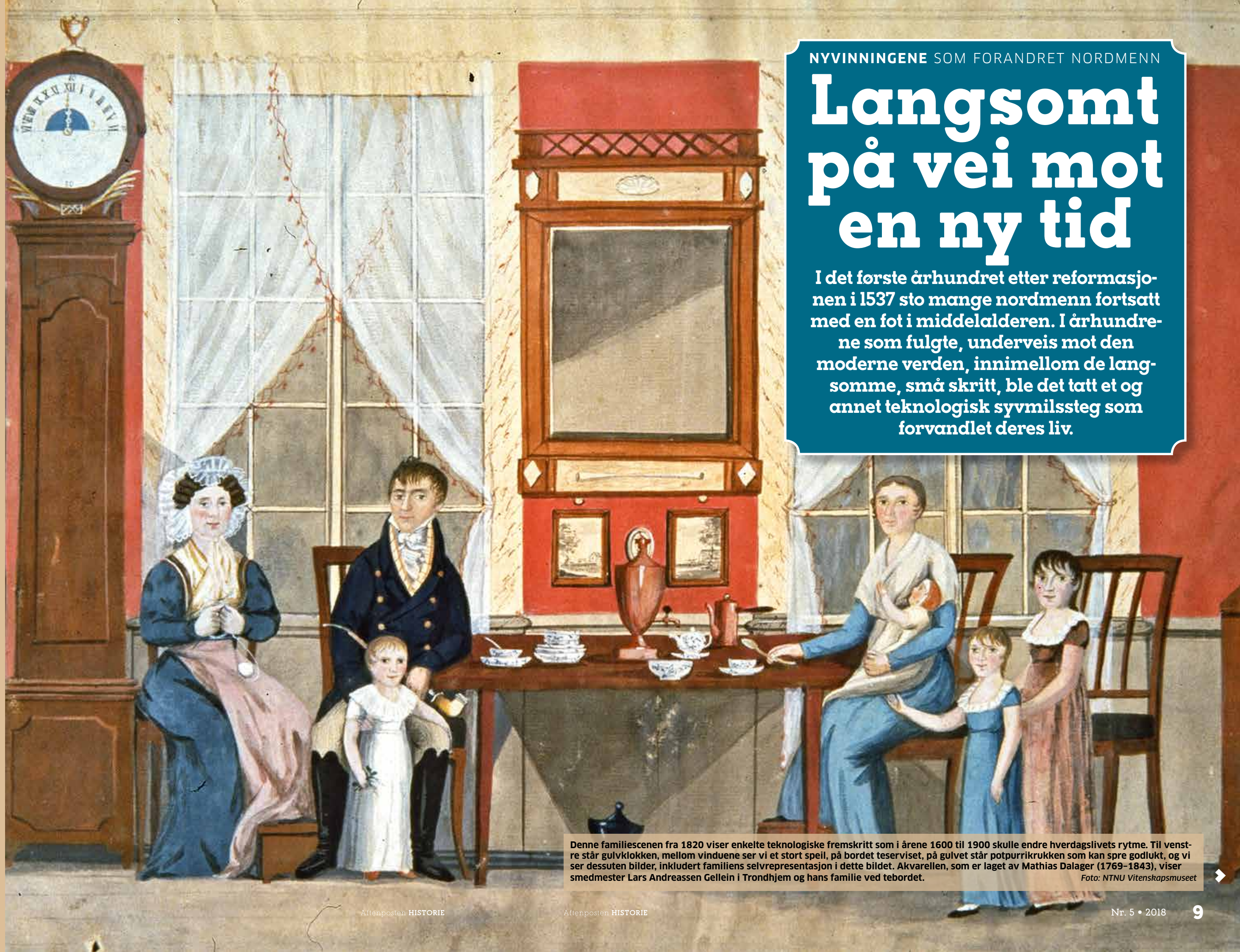

Norsk Folkemuseum på Bygdøy i Oslo åpner i 2019 *TidsRom 1600–1914*, en ny og stor kulturhistorisk utstilling som skal vise borgerskapets og embetsstandens betydning for fremveksten av det moderne Norge. Utstillingen spenner over en periode der Norge gjennom økende handel og kulturutveksling tok stadig større del i globale forbruks-trender og idéstrømninger. Norsk Folkemuseum vil sette søkelys på enkeltmennesker som gjennom sine handlinger skapte nye forutsetninger for fremtiden.

I en serie artikler tar Aftenposten Historie for seg de forskjellige tidsepokene og de som bidro til å sette preg på dem.

NYVINNINGENE SOM FORANDRET NORDMENN

Langsamt på vei mot en ny tid

I det første århundret etter reformasjonen i 1537 sto mange nordmenn fortsatt med en fot i middelalderen. I århundrene som fulgte, underveis mot den moderne verden, innimellom de langsomme, små skritt, ble det tatt et og annet teknologisk syvmilssteg som forvandlet deres liv.

Denne familiescenen fra 1820 viser enkelte teknologiske fremskritt som i årene 1600 til 1900 skulle endre hverdagslivets rytme. Til venstre står gulvklokken, mellom vinduene ser vi et stort speil, på bordet teserviset, på gulvet står potpurrikrukken som kan spre godlukt, og vi ser dessuten bilder, inkludert familiens selvrepresentasjon i dette bildet. Akvarellen, som er laget av Mathias Dalager (1769–1843), viser smedmester Lars Andreassen Gellein i Trondhjem og hans familie ved tebordet.

Foto: NTNU Vitenskapsmuseet

Det skulle skinne i de kondisjonerte hjem, og en funkende lysekrone markerte status. Bildet viser detaljer av en lysekrone tegnet av den kjente glassgravøren Heinrich Gottlieb Köhler og laget på Nøstetangen ca. 1760 i klart og manganfarget glass. Glassverket ble etablert i 1741, men det var først da glassmonopolet ble innført i det dansk-norske kongeriket i 1760, at verket fikk store bestillinger. De produserte alt fra vanlige bruksglass til utsøkte gjenstander. Nøstetangen ble nedlagt i 1777.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

og nytt, inntil mørket senket seg over det hele.

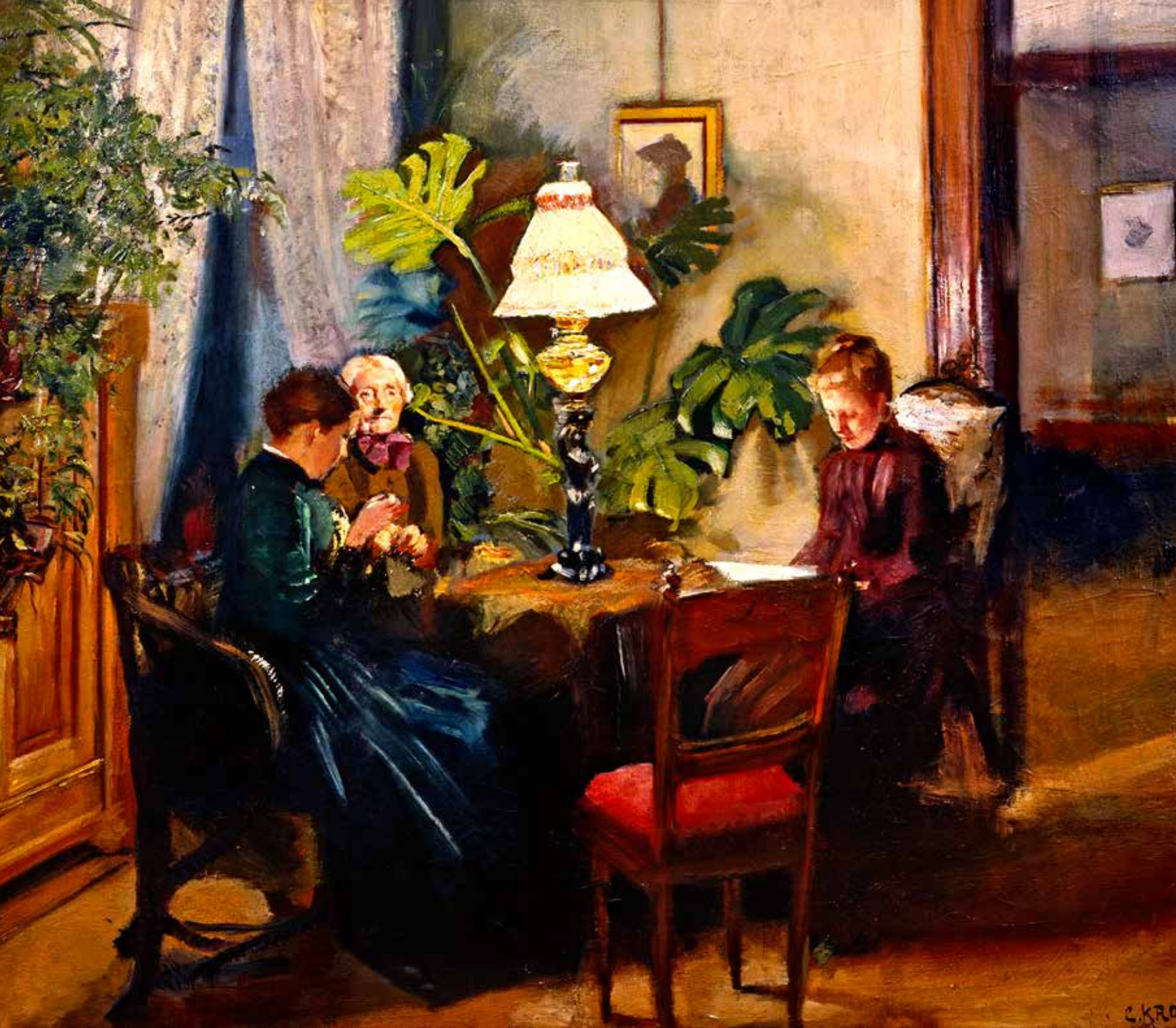
De makeløse lysekroner

Blant de mest imponerende lyskilder i velstående hjem var lysekronene, og blant dem var ingen mer praktfulle enn de som var fremstilt på Nøstetangen. Dette glassverket ble anlagt på Hokksund i Eiker i 1741, der de hadde hentet til landet glassblåsere fra England og fra

Fra slutten av 1700-tallet foregikk det en intens eksperimentering for å finne frem til bedre belysningsteknikker. En av de mest avanserte nye lampetypene var den såkalte astrallampen, patentert av den sveitsiske ingeniøren og oppfinneren Isaac-Ami Bordier-Marcet i 1809-10. Den kastet langt mindre skygge enn eldre modeller. Astrallamper var dyre og fikk aldri noen stor utbredelse her i landet. Lampen på bildet, som ble importert direkte fra Paris av en skipsreder i Kragerø rundt 1830, er en av få som fortsatt eksisterer. Folk på 1800-tallet syntes den nye teknologien ga nesten skremmende mye lys, men det var først med elektrisitetens gjennombrudd etter 1900 at menneskene frigjorde seg helt fra dagslysets naturlige vekslinger.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/ Norsk Folkemuseum.

Fra 1860-årene til ca. 1920 var parafinlampen den viktigste lyskilden i norske hjem. Skinnet fra lampen var begrenset, og den fungerte derfor som et naturlig samlingspunkt når kvelden kom. I lyset fra parafinlampen kunne familien sitte i fellesskap med ulike sysler som håndarbeid, lesing og kortspill. Christian Krohg skildret i 1890 stemningen i oljemaleriet *Tanten og søstrene Helene og Amalie*.

Foto: © O. Væring Eftf. AS.

Böhmen – det bøhmiske glass ble regnet som det aller fineste. En rekke glassverk ble startet opp på denne tiden, med Hadelandsverket på Jevnaker som det mest levedyktige over tid.

Produksjonen av lysekroner og andre kunstgjenstander på Nøstetangen foregikk etter de fornemste forbilder i utlandet – mye ble levert til landets kirker og herskapshus.

Glassverket fikk ingen lang historie, men lysekronene vekker beundring den dag i dag, og flere av dem er fortsatt på plass.

Den gode lampen

En av de store nyvinninger i belysning på 1800-tallet var parafinlampen. Parafinen var enkel å håndtere, forholdsvis brannsikker, etter hvert rimelig i pris, den brant med for-

holdsvis jevn flamme og ga et klart og godt lys. Parafinen viste seg så overlegen i bruk at den utkonkurrerte de fleste andre lyskilder og rådte grunnen en tid.

Men det varte ikke lenge før også parafinlampen i sin tur ble innhentet av den virkelige lysrevolusjonen, da den elektriske glødelampen ble tent for første gang på slutten av 1800-tallet, skapte lys i overflod og fra tidlig på 1900-tallet lyste opp hele den siviliserte verden.

Det kunstige dagslys

Hvilke endringer det elektriske lys utløste i menneskenes liv, arbeid og sinnelag, blir inn-

siktsfullt beskrevet av den svenske folkelivsgranskeren og kulturhistorikeren Jan Garnert i hans lovpriste bok *Anden i lampen*.

Med det elektriske lyset ble tilværelsen brått en annen. Før det ble tent, hadde døgnrytmen vært bestemt av hvor lenge dagslyset holdt seg. Når dagslyset var borte for kvelden, hadde det meste av verden ligget i stummen-de mørke, så sant det ikke var fullmåne. Før elektrisiteten var belysning i det store omfang noe som bare kunne settes inn ved spesielle festligheter eller der rikdommen var stor.

Elektrisiteten åpnet for en flom av kunstig lys for alle, der menneskene plutselig kunne bestemme sin døgnrytme og forlenge dagens gjøremål. En annen side av saken var at det ble mindre plass tilbake for skrømt og spøkelser.

Ovnene fra jernverket

Med lys hørte også varme. Lenge etter at middelalderen hadde tatt slutt, var fortsatt den vanlige varmekilden for nordmenn det åpne ildstedet, grua. En av de store nyvinninger fra slutten av 1500-tallet var ovnen av støpejern – til å begynne med i bruk blant storfolk, og i løpet av 1700-tallet i vanlig bruk blant stadig flere.

Dette var storhetstiden for jernverkene, arnesteder for kanonkuler og ovner, inntil mange av dem utover på 1800-tallet fikk konkurranse fra jernstøperiene.

Jernverkene ble bygd opp særlig der det var tilgang på malm og rikelig med brenneved, som produksjonen fortærte i grådige mengder. Blant de mest kjente var Bærums Verk og verkene på Eidsfoss, Eidsvoll, Hakadal og Odal, Ulefoss og Fossum i Grenland, Næs verk og Froland verk i Agder.

Å støpe ovner var en kunst

Jernverkene la sin stolthet i ovnene og ga dem en kunstnerisk utforming. De ble dekorert med relieffer i en billedlig fremstilling som smykket både rikfolks hjem og etter hvert de mer alminnelige bosteder i by og bygd. Det passet så godt: Jernovnen som holdt kulden unna, ble et midtpunkt i rommet og samtidig en inspirasjon for husfolket med sin utsmykning.

Ovnsrelieffene ble støpt i sandform på jernverkene etter modeller skåret i tre, ofte utført av landets fremste treskjærere og billedhuggere. Blant disse var Christopher Ridder, den ledende billedhugger i Christiania i siste halvdel av 1600-tallet, og, fra 1700-tallet, Torsten Ottersen Hoff, ikke minst kjent for sine livfulle løvverk av akantusplanten, så karakteristisk for sin tid; Ole Weierholt, den mesterlige og allsidige treskjæreren, og Henrich Bech, omtalt som rokokkoens frodigste representant i Norge. Disse var i toppklassen blant landets ledende kunsthåndverkere den gang,

Norges viktigste og langt på vei eneste industri frem til begynnelsen av 1800-tallet var bergverksdriften, med jernverkene som den største gruppen. De norske jernverkene gjorde Danmark-Norge selvforsynt med en rekke nødvendige varer som kanoner og kuler til forsvaret, ankre og kjettinger til sjøfarten, kokekar til husholdningen foruten stangjern som kunne bearbeides videre av de lokale smedene. Et av deres viktigste produkter var de rikt dekorerte støpejernsovnene, som supplerte eller erstattet peisen med den åpne ilden. Ovnen på bildet er en av de staseligste som ble laget, en såkalt vestalinneovn, støpt på Bærums Verk etter en modell av billedhuggeren Hans Michelsen (1789–1859) fra 1829.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

Hunden som ligger makelig henslengt ved ovnen, forteller oss at livet ble et helt annet etter at jernovnen revolusjonerte oppvarmingen av hjemmene. Ved skrivebordet sitter Rakkestad-presten Torkild Aschehoug (1756–1838). Bildet er fra 1809 og malt av hans sønn Hans Hammond Aschehoug (1793–1866).

Foto: Norsk Folkemuseum.

– særlig beundret for sin utsmykning av kirker.

Et vell av motiver

Blant favorittene i ovnenes utsmykning var bibelske motiver, kongeportretter med medaljonger, våpenskjold, sverd og laurbærkrans.

ser, buer og søyler, urner og vaser, rytterportretter, bilder fra verkets drift med masovn og malmbrytere, guder og helter fra antikken, skikkelser fra sagn og eventyr, overnaturlige vesener, skutebilder, landskaper,

bilder fra bondens liv, fagre kvinneskikkelser, dyrebilder, forseggjorte mønstre av blomster og bladverk – skaperkraften hadde et vidt spillerom, særlig på etasjeovnene. En formfullendt og storartet utsmykket etasjeovn kunne

være husets pryd. Lenge etter støpejernovnenes ankomst holdt likevel grua eller peisen stand som plassen for matlaging og som lyskilde, og dermed som samlingspunkt når det ble mørkt. Det

Speil kom for alvor inn i norske hjem på 1700-tallet. Dette speilet i utpreget kinesisk-inspirert chippendale-stil er antagelig laget i England omkring 1760. Glansen fra de store lysekronene som ble reflektert i de mange speilene, økte bevisstheten rundt det å se og bli sett. I speilet kunne man betrakte seg selv og hvordan man tok seg ut, og samtidig holde et diskret øye med andre.

Foto: Jon-Erik Faksvaag/Norsk Folkemuseum.

På bildet fra 1700-tallsinteriøret i Chrystiegården på Norsk Folkemuseum er naturlig lys fra vinduene og levende lys de eneste lyskildene. Speil og tente lys var en viktig kombinasjon som var forbeholdt overklassen. Refleksjonene ga en nærmest magisk lyseffekt i rommet.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

tok tid før en variant av jernovnen ble satt i kjøkkentjeneste som komfyr.

Speilet på veggen

En annen innretning som først ble tatt i bruk i hjemmene til de mest velhavende, var speilet.

Kunsten å lage speil var blitt utviklet i et laug av innviede fagfolk i Venezia, nærmest i

det skjulte. Lenge var det begrenset hvor store glassflater man var i stand til å lage. For å fremstille et veggspeil måtte man lykkes med teknikken som trengtes for å lage en større og fullkomment glatt glassflate blottet for ujevnheter, med det beste belegg for å reflektere lyset påført glassets bakside. Dette var den gang et svært krevende og kostbart arbeid, lenge forbeholdt Ludvig 14. og andre

Kunsten å lage speil var blitt utviklet i et laug av innviede fagfolk i Venezia, nærmest i det skjulte.

Dette motivet på en glasspokal fra Hurdal glassverk viser et selskap rundt punsjebordet. På bordet står det glass, karafler og en punsjebolle med øse i. Postmester Severin Pind fra Larvik er omgitt av sin avdøde og levende hustru samt sine barn. Han hever en pokal mens resten av familien ser ut til å strekke hendene frem for å løfte glasset til en felles skål. Avtegnet etter gravering av Villas Vinter. Originalen er fra ca. 1780.

Foto: Norsk Folkemuseum og Teigens Fotoatelier AS/Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

konger og fyrster for deres speilsaler, i eventyret overført til Snehvits stemor ved sitt speil på slottet.

Speilet var ettertraktet i kraft av sin sjeldenhet, og ble gjerne kunstferdig utsmykket. Å knuse det betydde da også syv års ulykke. Det var først på 1800-tallet at det lot seg gjøre å fremstille speil til priser som var overkommelige for mer vanlige folk. Først på denne tid ble det etter hvert mulig for flere enn de ytterst få å se sitt eget speilbilde i full skikkelse, noe som tidligere hadde vært nærmest et underverk. Speilet hadde ikke bare sin tiltrekning på forfengelige sjeler. Det ble også enklere for en mann å barbere seg uten hjelp.

Til dekket bord

På 1700- og 1800-tallet begynte de høyere samfunnslag å møblere sine hjem på nye måter. Tidligere tiders faste veggbenker og høyryggede stoler ble supplert av møbler i noe lettere fasonger plassert rundt om i rommene med større ledighet. Samtidig kom mye nytt til på bordene som ble dekket. Tidligere tiders dekketøy av tinn og tre ble avløst av servise i fajanse, porselen og steintøy, importert fra utlandet og etter hvert kopiert her hjemme etter utenlandske forbilder. Det nye dekketøyet lot seg lettere knuse enn tinn og tre, og denne sårbarhet førte derfor med seg mer varsomme bordskikker.

Det var andre nye innslag: Mens kniv og skje hadde vært i bruk fra de eldste tider

Kniv og gaffel i sølv med innskriften IK 1743. På denne tiden var gaffelen fortsatt ikke så vanlig i Norge. Et slikt sett var en personlig eiendel og noe man gjerne brakte med seg til middag og på reiser, nesten slik vi i dag håndterer tannbørsten. Lenge var gaffelen utstyrt med bare to eller tre tenner.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

En terrin hørte til på et veldekket middagsbord. Denne elegante suppeterrinen er laget i 1760-årene på Herrebøe fajansefabrikk ved Halden. Fabrikken ble grunnlagt i 1759 i forsøket på å etablere nye former for næringsvirksomhet i Norge, men allerede i 1772 stoppet det meste av produksjonen opp. I løpet av sin korte blomstringstid laget Herrebøe praktstykker som hevder seg blant det beste i Europa. Terrinen over er en karakteristisk representant for europeisk rokokkostil med sine kinesiskinspirerte motiver.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

Noen av de mest luksuriøse innslag på den rike manns bord kom fra Herrebøe fajancefabrik ved Halden.

under måltidene, kom ikke gaffelen i alminnelig bruk før på 1800-tallet.

Serveringens kunst

Etter hvert ble borddekningen og bordoppsetningene stadig mer utsøkte, med nye varianter av servise, kopper og glass for de ulike

retter og det som skulle drikkes, spesielle glass og bestikk. Det som startet i de høyeste kretser, bredte seg utover i samfunnet etter hvert som flere fikk vite om det og fikk råd til det.

Noen av de mest luksuriøse innslag på den rike manns bord kom fra Herrebøe Fajancefabrik ved Halden, som gjennom sin kortvarige glanstid på 1700-tallet blant meget annet fremstilte overdådige bordoppsatser i rokokkostil.

Noe er det likevel som blir ved det samme: Den hvite duk på bordet fulgte med hele veien fra 1500-tallet til vår tid.

De gylne tider

I sin mye beundrede bok *Slegten fra 1814* skriver kunsthistorikeren Carl W. Schnitler (1879–

1926) om hvordan de norske handelspatrisierne på 1700-tallet satset på engelsk import og engelske forbilder når de møblerte sine herskapshus: «Ogsaa fra Holland, Frankrike og Danmark fik man en del. Men fremfor alt fra England, – trafiken med dette land var sterkere end med noget andet.»

Schnitler beskriver hvordan 1700-tallet hadde vært en tid da handelspatrisierne her hjemme tjente seg grunnrike på en blomstrende eksport av trelast og fisk, og hvordan rikdommen gjenspeilet seg i deres boliger:

«Det var handelsvældets stortid. En strøm av guld slog ind over vore kyster, og den europeiske rokokos muntre og gratiøse livskunst laante noget av sin charme til de høiere samfundslags tilværelse ogsaa under de primitive norske forhold.»

❏ Murgården Wessels gate 15 viser boskikk og hjemsidealer i Oslo 1865–1999. Gården ble revet i mars 1999 og i det ytre gjenoppført på Norsk Folkemuseum i 2000–2001. Gjenoppføring, innredning og vedlikehold er finansiert av OBOS, derav gårdens navn.

Leiligheten «Et dukkehjem - 1879» i OBOS-gården, Wessels gate 15 på Norsk Folkemuseum er innredet etter Henrik Ibsens scenebeskrivelser og tidens innredningsidealer. I spisestuen står et nygotisk møblement i eik. Bordet er dekket til et måltid bestående av mange retter, slik 1800-tallets borgerskap hadde for vane. Fra spisestuen ser man videre inn i familiens salong. I borgerlige hjem i siste halvdel av 1800-tallet var det et skarpt skille mellom offentlige og private rom. Stuer og salonger var representative rom, mens soverom og kjøkken hørte til privatsfæren.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

Temaskin eller samovar sto på bordet når teen ble servert. Dette er en tevannskjele i sølv med stativ og en spritbrenner for å holde vannet varmt. Kjelen er laget av sølvsmed og oldermann Marcus Møller (ca. 1715–1783) i Christiania. Den er datert med stempel til 1778.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

«Like op til krigens tid 1807-1814 ligger da vore byer med de store patriciergaarder som toneangivende midtpunkter og med magnatenes landgaarder – ofte omgitt av store «engelske» parker – i nærheten. Haandverkets gjennomførte kvalitet selv i meget beskedne huse, harmonien i opbygning og ornamentik

taler om en tid, da laugene stod trofast paa vakt om smak og tradition. Man sparte hverken paa malmfuru eller paa pladsen eller paa arbeidet», ifølge Schnitler.

Frihetens prøvelser

Det var et smertefullt sammentreff at gjen-

reisingen av Norge som eget rike etter 1814 gikk sammen med en beinhard økonomisk nedgangstid som varte i flere årtier, da de store handelshusene falt sammen og gikk falt i tur og orden. Norges trengselsår i nød og sult under Napoleonskrigene ble fulgt av pinaktig sparsomhet og strenghet i lang tid etter 1814.

Da kunne det saktens passe, i stilforbildene for byggeskikk og innredning, at 1700-tallets frodige barokk og lettlevde rokokko ble erstattet med det tidlige 1800-tallets strenge empirestil.

Norges sølv

Et viktig innslag i norske hjem var sølvtøyet – der det fantes økonomisk grunnlag for det. Sølvsmedkunsten sto høyt i Norge, et land der sølvgruvene på Kongsberg var en av de viktigste bedrifter. Det var hjerteskjærende å tenke på all den sølvsmedkunst som forsvant under den tvungne innsmeltingen av sølv i 1816 – da nordmenn ble pålagt en sølvskatt: Sølvgjenstander måtte leveres inn for at den nyopprettede Norges Bank skulle få tilstrekkelig edelt metall til å bygge opp et nasjonalt pengevesen fra grunnen i et ruinert land.

De skjulte skatter

Av det vide mangfold av gjenstander er det bare et fåtall som museene har plass til å vise frem. Norsk Folkemuseum råder over omkring 250.000 gjenstander med stort og smått, hvorav bare en mindre del, om lag 3000-4000, blir vist i utstillingene. Resten blir oppbevart i magasinene.

Hvorfor har et museum så mange flere gjenstander enn det er mulig å stille ut? Hensikten er å bevare for ettertiden det som ellers kunne blitt spredd for alle vinder; det som ikke blir utstilt, har en verdi som kildegrunnlag for forskning, og noe av det kan settes frem når et museum trenger å variere utstillingene for sitt publikum. Utviklingen i data-teknologien har forøvrig betydd at publikum i dag kan se også alle de gjenstander som ikke blir utstilt, fordi alt som museet eier, nå er lagt ut på nettet.

Illustrasjoner og billedtekster: Trond Bjorli, Kari Telste, Erika Ravne Scott, Marie Fongaard Seim og Torgeir Kjos, Norsk Folkemuseum.

Lesning: Stephan Tschudi-Madsen (red.): På nordmanns vis. Norsk Folkemuseum gjennom 100 år. Aschehoug 1993. Carl W. Schnitler: Slegten fra 1814. Studier over norsk embedsmanskultur i klassisismens tidsalder. Aschehoug 1911. Stadig utgitt på nytt, sist av De norske bokklubbene 2005. Jan Garnert: Anden i lampen. Etnologiska perspektiv på ljus och mörker. Carlssons Bokförlag, Stockholm 1993. Tonte Hegard: Hans Aall – mannen, visjonen og verket. Norsk Folkemuseum/Messel forlag

Dette glasset har tilhørt dekorasjons- og portrettmaleren Peder Aadnes (1739–1792) fra Land i Oppland. Dekoren er gravert og forgylt med monogrammet PAA plassert i en kartusj med krone over. Glasset er av typen Chrystal Desert No 19 fra Nøstetangen glassverk. Av Aadnes' regnskapsbok fremgår det forøvrig at han i 1769 kjøpte «½ Dusin Viinglas, 2de Ølglass og 2 Bouteiller» på Hadeland glassverk og et halvt dusin til i 1770.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

PÅ DENNE DAG

1607: Den første permanente engelske bosetning i Nord-Amerika etableres i Jamestown i Virginia.

14 mai

1939: Peruvanske Lina Medina blir den yngste registrerte moren i medisinsk historie. Fem år, syv måneder og 21 dager gammel gjennomgår hun et keisersnitt og blir mor til en velskapt gutt på 2,7 kilo.

1955: Warszawapakten (offisielt kalt Traktaten for vennskap, samarbeid og gjensidig assistanse) undertegnes av Sovjetunionen, Albania, Bulgaria, Romania, Tsjekkoslovakia, Polen, Ungarn og Øst-Tyskland. Militæralliansen var østblokklandenes svar på NATO, som ble etablert i 1949.

FØDT: Arnie «Skiffle Joe» Norse (egentlig Arne Trandal) (1925–2016). Norsk sanger og underholdningsartist. Utdannet boktrykker. Platedebuterte i 1958 med singelen «Mexico-Joe». Kjent for jevnlig opptredener på restaurant Tranen i Oslo fra 1978. Her kombinerte han gitarspill og sang på etthjulssyssel.

Fortsetter side 41 ➤